

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА

На основі літературного аналізу психолого-педагогічних досліджень в статті розглядаються психологічні передумови професійної ідентичності як одного із провідних чинників і регуляторів розвитку особистості сучасного педагога.

Ключові слова: педагог, статус педагога, ідентичність, ідентифікація, духовне і екологічне виховання, педагогічна майстерність, педагогічна культура.

На основе литературного анализа психолого-педагогических исследований в статье рассматриваются психологические предпосылки профессиональной идентичности педагога в качестве одного из ведущих факторов и регуляторов развития его личности

Ключевые слова: педагог, статус педагога, духовное творчество, индивидуальное культурное пространство, педагогическая культура, интеллектуальная культура.

On the basis of literature analysis and psychological and pedagogical researches as well the psychological preconditions of professional identity are examined as one of leading factors and regulators of teacher's personality development.

Key words: teacher, teacher's status, identity, identification, spiritual and ecological education, pedagogical mastership, pedagogical culture.

Починаючи з XVII і до XXI століття, головним орієнтиром цивілізаційного поступу так званих розвинених капіталістичних країн слугувала царина інтелектуальної освіти і просвіти, що накладало свій законодавчий відбиток і на підготовку педагогічних кадрів. Зрештою загальна інтелектуалізація виробництва апріорі визначила вектор ефективності, що допомогло здійснити суттєвий прорив у загально-технологічному напрямі розвитку сучасних передових країн. Починаючи з XX століття, в таких країнах, як: США, Германія, Китай, Японія, Південна Корея, Англія та деяких інших, державні пріоритети на інтелектуалізацію виробництва були значною мірою підкріплені думкою відомих вчених.

В той же час, вже з XX століття багато визначних вчених і педагогів починають розуміти, що *головні пріоритети розвитку людства* знаходяться насправді зовсім в іншій площині – *в сфері гармонії духовно-інтелектуального мислення і екологічного виховання* [1,6,8,10]. Саме першочергове пробудження вказаної сфери мало би передувати загальному розвитку особистісної культури кожної людини. Небайдужим серед дослідників сучасних педагогічних проблем нашої країни вже давно зрозуміло, що якщо навіть взяти за приклад для наслідування домінуючу на сьогодні модель освіти розвинених країн, то це потребує кардинальної реконструкції існуючих в Україні: бачення філософії освіти, концепції відбору і підготовки педагогічних кадрів,

соціальних і психологічних зразків педагогічної майстерності і зовсім інших зразків педагогічної культури. В своїй основі вказаний процес має охоплювати сфери психолого-педагогічного наукового пошуку, пробудження і активізації психологічних механізмів потенційно існуючих у кожного індивіда резервів особистісного зростання, гуманістично-творчого наповнення життєвих перспектив. За існуючих екстремальних умов зростання соціального прагматизму, нестабільної динаміки і раціоналізації життя громадян України, пошук і формування так необхідних для розвитку молоді людини гуманістичних механізмів має проходити, в першу чергу, як на наш погляд, через *мотиваційне наповнення виховних і освітніх процесів підростаючого покоління духовною творчістю, відродження гуманістичних цінностей, через збагачення нових розроблюваних Програм підготовки сучасних педагогів морально-психологічними засадами цілісності особистості та її професійної ідентифікації*. Аналіз літератури і проведені науковцями психолого-педагогічні дослідження [2-5, 13, 14, 15] вказують на те, що в наш час все більша кількість молодих людей задається досить непростими філософськими запитаннями типу: «хто Я?», «навіщо Я?», «який Я?», «в чому моя відмінність від іншого, подібного до мене?». Зрозуміло, що саме *вчасна зміна головних ціннісних орієнтирів психолого-педагогічного процесу підготовки сучасних педагогів* приведе як до зміни загальної якості освіти *та життя кожного людського індивіда, так*

і збереження та подальшого гуманістичного напрямку розвитку людської цивілізації.

Одним із таких оновлених орієнтирів розвитку суспільної думки та творчої підготовки підростаючих майбутніх поколінь, як нам видається, має стати втілення в навчально-виховному процесі якісної професійної ідентифікації при підготовці і перепідготовці педагогічних кадрів. На думку багатьох розробників теоретичних засад педагогічної ниви, саме практична актуалізація в сучасній педагогічній діяльності таких понять, як: «ідентифікація», «ідентичність», - має посідати одне з чільних місць в процесі онтогенетичного формування здатності до самопізнання і саморозвитку, професійного і особистісного самовизначення підростаючого людського індивіда. Актуалізоване значення терміну **ідентифікація** (від лат. *Identificare* - ототожнювати) розглядається, перш за все, як процес емоційного психологічного уподібнювання (ототожнення) однієї людини з іншими, з групою, в якості зразка для себе [7]. Вважається, що вперше цей термін був застосований відомим психоаналітиком Зігмундом Фрейдом в розробці його теорії психоаналізу як емоційне, пізнавальне ототожнення дитини з батьками, як найбільш значимим для себе об'єктом в реакціях її поведінки. З.Фрейд розглядав поняття «ідентичність» і як результат інтеграції досить тривалого процесу ідентифікації індивіда від дня його народження, і як один із найважливіших захисних механізмів людини, що спрямований на усунення або зведення до мінімуму почуття її внутрішньої тривоги.

Вже на початкових стадіях онтогенетичного розвитку людського індивіда З.Фрейд виділяє два види ідентичності [11, 12]:

- 1) первинну - як неусвідомлену емоційну прихильність немовляти до матері;
- 2) вторинну - як передумову Едипового комплексу.

Розглядаючи сам процес професійної ідентифікації і його результат як досягнення індивідуальної ідентичності через гносеологічну призму складової педагогічної дії, необхідно відмітити, що в сучасному психолого-педагогічному дискурсі поняття «ідентичність» може виступати в ролі:

- 1) свідомо цілеспрямованого процесу зіставлення одного об'єкта з іншим за сукупністю певних ознак чи властивостей;

- 2) конструктивного прийому, за допомогою якого встановлюється тотожність чи відмінність порівнюваних об'єктів.

Наукові дослідження проблем ідентичності привели Д.Марсія [15] до думки, що ідентичність являє собою цілісну динамічну структуру, яка весь час перебуває в процесі ускладнення свого внутрішнього розвитку. На погляд дослідника, до цієї структури належать: домінуючі потреби, переконання, здібності, а також індивідуальний життєвий досвід. В подальшому процесі онтогенетичного розвитку людини, зі збільшенням рівня складності і диференційованості організму людини та всіх її систем, змінюються і наявні ідентифікації індивіда, які представляють найбільш гнучкий і оперативний елемент реагування процесу ідентичності людської особистості на постійні виклики навколишнього середовища. Вивчаючи особливості перебігу процесу формування ідентичності, Д.Марсія звернув увагу науковців на виділені ним так звані «статуси ідентичності», кожен з яких, на його думку, має свій досить самостійний характер впливу на процес розвитку ідентичності людини. Дослідник виділяє чотири специфічні статуси ідентичності індивіда під час проходження процесу кристалізації його «Я-ідентичності»:

- 1) дифузія ідентичності;
- 2) передвизначеність;
- 3) мораторій;
- 4) досягнення ідентичності.

Самий низький статус, на думку Д. Марсія, отримує «дифузія ідентичності». Під цим поняттям розглядається відсутність у певного індивіда цілеспрямованої особистісної і професійної спрямованості, що на його погляд характеризує саме тих людей, які схильні «плисти за течією».

Статус «передвизначеності» надається дослідником певному виду ідентичності тільки в тому випадку, коли людський індивід вже має певні світоглядні і професійні установки, але вони ще не слугують результатом вироблення особистісної позиції, а сприймаються більшою мірою під впливом батьків, рідних та знайомих. По суті, це є певне відображення некритичного особистісного вибору під потужним впливом значимих Інших.

В статусі «мораторію», на думку Д. Марсія, перебувають ті індивіди, що в момент психологічного дослідження все ще знаходяться в періоді незавершеності свого

світоглядного та професійного вибору. Подібний стан, як зазначає автор, у деяких людей може тривати досить довго.

Останній - статус **«досягнення ідентичності»** більшою мірою характеризує таких представників людського суспільства, що в своєму житті вже пережили головну кризу становлення ідентичності і професійно займаються тим, що власноруч обрали для себе, згідно зі своїми внутрішніми запитами й цінностями. Тобто, це є ті індивіди, які чітко впевнені у власних життєвих принципах, твердо та послідовно їх дотримуються на своєму шляху.

Інший дослідник, прихильник поглядів Д.Марсія, М.Берзонскі в своїх наукових розробках робить наголос на наявності різноманітних індивідуальних орієнтацій процесу прийняття ідентичності. Він вважає, що при виділенні уже вказаних (по Д.Марсія) чотирьох статусів ідентичності необхідно також звертати особливу увагу на існування і видів індивідуальних орієнтацій. Серед них М.Берзонскі виділяє три види орієнтацій:

1) орієнтація ухвалення – побоювання індивіда в прийнятті особистого рішення при дифузії ідентичності;

2) інформаційна орієнтація – посилені пошук інформаційного наповнення до прийняття остаточного рішення;

3) орієнтація на загальноприйнятні норми суспільства – у індивіда розвивається конформістська стратегія при прийнятті якихось важливих для індивіда рішень.

Велика увага в працях вказаних та інших відомих авторів, а також засновників теорії ідентичності З.Фрейда, Е.Фрома, Е.Еріксона [9-12], приділяється значенню ролі і місця поняття ідентичності в соціально-особистісному розвитку людського індивіда і як особистості, і як суб'єкта професійної діяльності. В своїх дослідженнях з вказаної проблеми дослідники вказують на специфіку структури ідентичності як особливого психічного утворення, яка має: ядро, етапи і стадії свого розвитку. У Е.Еріксона [9] ідентичність виступає як інтегроване ціле, що складається з трьох основних компонентів: почуття, процесу і структури. Дослідник зазначає, що вперше ідентичність виникає як почуття на базі внутрішньої емпатії і довіри між матір'ю і дитиною. Надалі, в результаті проходження процесу укріплення позитивного взаємовпливу (матері і дитини), у дитини виникає суб'єктивне відчуття тотожності і цілісності свого існування у часі і просторі, що пізніше знаходить

підкріплення у спілкуванні із «значимими Іншими». Сам Е.Еріксон в своїх наукових розробках [9] до вказаного ним «почуття ідентичності» відносив три особливі ознаки:

1) відчуття внутрішньої тотожності та інтегрованості в часі, (оскільки дії в минулому впливають на перспективи майбутнього через сьогодні);

2) відчуття внутрішньої тотожності та інтегрованості в просторі (сприйняття себе індивідом як цілісної істоти, а своїх дій, як відображення внутрішньої вмотивованості);

3) наявність вмотивованості індивідуальної ідентичності (поряд з іншими вмотивованими соціально значимими ролями).

На сьогодні існує вже ціла галузь психології ідентичності. Науковці розрізняють велике розмаїття різних видів ідентичності: рольова, особистісна, професійна, індивідуальна, соціальна, тендерна, правова тощо. Також виділяють: повну - неповну, глибоку – поверхневу, позитивну -негативну та деякі інші ідентичності. Починаючи з праць З.Фрейда, Е.Фрома, Е.Еріксона і інших дослідників, робиться наукова спроба показати роль і місце різних видів ідентичності в розвитку дитини як людського індивіда, в розвитку дорослої людини як особистості, як суб'єкта професійної діяльності. Так, І.Гофман, доповнюючи теоретичні розробки іншого дослідника Дж.Міда щодо виділених ним видів ідентичності, вказує на три головні види ідентичності людського індивіда: 1) соціальну, 2) особистісну та 3) «Я-ідентичність».

В якості соціальної ідентичності ним розглядається система нав'язаних індивіду і очікуваних від нього для виконання соціальних стереотипів соціальних норм, що характерні для представників певним чином структурованої соціальної групи. На думку дослідника, особистості недостатньо повідомляти Іншим про себе, вона має також зрозуміти, що Інші її вірно сприйняли. Саме тому, на думку І.Гофмана, при формуванні соціального типу ідентичності багато уваги кожним індивідом має приділятися виробленню «стратегії по управлінню враженнями»;

Під особистісною ідентичністю розуміються характерні індивідуальні ознаки, неповторна особистісна комбінація подій і вражень, які відбуваються в особистому житті людини.

Поняття *«Я-ідентичність»*, відображає власне розуміння особистістю своєї неординарності і здатності до самотворення.

В наш час особливо значимою для педагогічного процесу виступає виховна роль соціальної ідентичності у її залученні підлітків і юнаків до індивідуальних і групових цінностей молодіжної субкультури. Відомо, що подібні норми і цінності особливо в юнацькому віці, досить швидко імпліментуються у індивідуальну свідомість зростаючої особистості за допомогою норми і стандартів значимих Інших або соціальної групи (як зразка), до якої належить той чи інший індивід. Таке уподібнення суб'єкта до вибраних ціннісних стандартів досить часто сприяє спрямуванню розвитку його самосвідомості як члена молодіжної групи, а також, на цій основі, і внутрішньо-рольовому становленню його особистісної, зокрема, *статеворольової ідентичності*. У процесі проходження емоційно-когнітивного самоототожнення саме з членами референтної групи суб'єкт ідентифікації дістає можливість вирізняти себе з-поміж інших. Виділяють дві сторони одного і того ж самого процесу становлення *особистісної ідентичності*: 1) як ототожнення себе з іншими; 2) як усвідомлення неповторності образу власного «Я», своїх індивідуально-типологічних особливостей.

В той же час, як механізм постійного соціогенезу особистості, ідентичність являє собою більш або менш усвідомлюваний процес ототожнення суб'єктом самого себе з іншим суб'єктом або з групою як взірцем на основі вибіркового емоційно-ціннісного ставлення до них. На неусвідомлюваному рівні за принципом ототожнення ідентичність може виконувати роль повного злиття власного «Я» з образом іншої особи: - «Я – це він», або здійснювати доповнення своєї особистості певними якостями, що притаманні іншим - «Я - як він». Усвідомлене ототожнення себе з іншою особою в цілому або включення в образ власного «Я» окремих її якостей є проявом особистісної зацікавленості до цієї особи та розвитку емоційно-мотивованих зв'язків з нею. На думку психологів, у процесі ідентифікації запозичуються не лише зовнішні форми поведінки індивіда для наслідування, але й виникають певні внутрішні психологічні передумови для формування ціннісних орієнтацій, світоглядних уявлень деяких інших особистісних структур вмотивованої до взірця особи. Саме на основі ідентифікації

здійснюється прийняття індивідом існуючих у суспільній групі цінностей і норм, належний рівень взаєморозуміння в процесі комунікації її членів.

У всі часи в державних інституціях педагогічна діяльність і особистість Педагога займали особливу роль, чільне місце в соціальній структурі розвитку суспільства. Справжнім професіоналам на цій ниві притамана відкритість, прагнення до оволодіння новими знаннями, самореалізація себе через духовне наповнення і розвиток своїх учнів. Саме тому необхідність своєчасної корекції освітньо-виховної парадигми у підготовці педагогів нової зміни витікає з стратегічної перспективи погляду на підростаюче покоління як на майбутню надію нації і держави у всіх сферах її існування. На думку філософів, *якісна педагогічна освіта знаходиться в нерозривному симбіозі з вихованням*. Саме вона на сьогоднішній день є *найважливішим стратегічним механізмом для повноцінного відновлення і розвитку економічного та інтелектуально-духовного потенціалу українського суспільства*. Неможливо створити сучасну національну концепцію навчання і виховання молоді без розуміння історично обумовлених духовних і інтелектуальних підвалин розвитку ментальності, духовно-творчої самобутності свого народу. Проведений аналіз літературних джерел з цього питання показує, що глибинна суть української нації несе в собі значне *характеристичне різнобарв'я*. Тут мають місце і *висока духовність, повага до старших з одночасним проявом індивідуалізму, і релігійність з християнською мораллю, і висока чуттєвість з байдужістю до навколишнього середовища, пасивністю в розвитку особистого внутрішнього життя, і патріархальність з недооцінкою розвитку соціальних зрушень, і відчуття задрощів, соціальної гіркоти, скривдженості*. Все це, з одного боку, створює можливість виникнення не тільки різноманітних соціальних конфліктів, але й нав'язаний історичними умовами виживання української нації за відсутності цілісної національної доктрини комплекс меншовартості, і творчий потяг, високий інтелектуальний потенціал, працелюбність, традиціоналізм та естетизм світобачення. При цьому, як зазначають деякі вчені і педагоги, дуже важливо уміти мужньо глянути правді у вічі, не намагатися применшувати чи прибільшувати зауважені хиби, прикмети [6, 8, 10]. Дослідники

Питання педагогіки

вважають, що за стану «забронзування» неможливий ніякий позитивний і творчий поступ суспільства. Всі аспекти цього питання мають не тільки знати сучасні педагоги, але і вносити відповідні корективи до розробки і організації сучасного навчально-виховного процесу. Особлива увага має бути приділена не просто виконанню спущеним зверху оновленим навчально-виховним програмам, але і підготовці покоління педагогів нової якості, здатних боротися і перемагати ті виклики часу, що привносять непідконтрольні людству науково-технічний «прогрес», процеси глобалізації, різке збільшення інформатизації підростаючого покоління. Саме тому в процесі підготовки нового покоління педагогів, їх особистісної і професійної ідентифікації держава має зробити акцент на своєчасний розвиток і симбіоз їх духовного і інтелектуального потенціалу. Все це в свою чергу тісно пов'язано з цінностями та пріоритетами, які має продукувати країна і суспільство в цілому на власну перспективу. Кожен ПЕДАГОГ визначально є патріот своєї держави, що поєднує в собі, поряд із відданістю професійній справі, відповідальність, високий рівень

інтелектуальної і духовної національної культури, активність і гуманізм. На превеликий жаль, сьогодні в цьому процесі можна відмітити лише імітацію навчально-виховної діяльності як з боку більшості педагогів, так і з боку їх підопічних: учнів, студентів, що, як на наш погляд, неминуче призведе в подальшій перспективі до чергової кризи в розвитку країни. За допомогою свідомого знецінення праці педагогів, їх суспільного авторитету, а також поширеної тези про домінування процесу автоматизованої самоосвіти студентів у сучасному навчально-виховному процесі держава фактично зняла з себе відповідальність за якість педагогічної праці. В сучасних умовах зменшення вимогливості навчальної і виховної діяльності, до так званої «свободи вибору» між тяжкою працею зі здобування професійних знань і умінь, отриманням диплома «малою кров'ю» та педагогічною майстерністю, наполегливим духовно-інтелектуальним розвитком своєї особистості - лежить величезна прірва безвідповідальності, невиправної втрати потенціальних можливостей педагогів і учнів, марнотратства їх духовної енергії і життєвого часу.

Література

1. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление.- М.: Наука 1991.- 121 с.
2. Зликов Валерий. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології. – «Соціальна психологія» №5. -2006
3. Зликов В.Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації. –К.: Український центр політичного менеджменту, 2005. – 144 с.
4. Иванова Т.В. Культурологическая подготовка будущего учителя: монография. – К.: ЦВП, 2005. – 282 с.
5. Сторова Є.В. Технології розвитку ідентичності особистості /Профорієнтаційна робота психолога /Упор. Т. Гончаренко. – К.: Шк. світ, 2007. – 128 с. – (Б-ка «Шк. світ»). – с.55-66
6. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. / За ред. Л.М. Проколієнко. К.: Радянська школа, 1989. - 609 с.;
7. Тищенко С.П. Енциклопедія освіти /Академія пед. наук України; гол. ред. В.Г.Кремень. – К.; Юрінком Інтер, 2008. – с. 328-329. – (1040 с.)
8. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе. – М., 1989
9. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ. – М., 1996. – 634 с.
10. Франк С.Л. Духовные основы общества. - М.: Республика, 1992. - 511 с.
11. Фрейд З. Психология бессознательного. Пер. с нем. – М.: Просвещение, 1989. – 447 с.
12. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я». Пер. с нем. – М.: Ин-т психологии РАН: КСП, 1998. – 320 с.
13. Хомич Л.О. Підготовка майбутніх учителів в умовах особистісно орієнтованого навчання. / Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. У 2-х част.- Ч-1./ Редкол.: І.А. Зязюн (голова) та ін.- Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2002.- 571 с.
14. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг. – М.: Изд-во Моск. Соц.-психол. Ин-та; Воронеж: Изд-во «Модек», 2004. – 600 с.
15. Marsia J. Identiti adolscent psychology. N. Y., 1980